

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КАТЕГОРІЇ СТАНДАРТУ ДОКАЗУВАННЯ ЯК ОДНОГО ЗІ СКЛАДНИКІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE CATEGORY OF STANDARD OF PROOF AS ONE OF THE COMPONENTS OF ENSURING THE RIGHTS TO A FAIR TRIAL

Максименко Н.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри права та правого регулювання авіаційної діяльності

Льотна академія
Національного авіаційного університету

Статтю присвячено розкриттю особливостей застосування категорії «стандарт доказування» в юрисдикційних процесах різних галузей права. Прослідковано відображення у правовій системі та судовій практиці України вимоги міжнародних юрисдикційних органів, зокрема Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини, практики доказування за допомогою використання категорії «стандарту доказування».

На підставі аналізу судової практики та точок зору вчених зазначено, що стандартом доказування є ступінь достовірності наданих стороною доказів, за допомогою яких судом встановлюється рівень імовірності доведення фактів у справі. Спираючись на вказаний Верховним Судом перелік основних стандартів доказування, – «баланс імовірностей» (balance of probabilities) або «перевага доказів» (preponderance of the evidence); «наявність чітких та переконливих доказів» (clear and convincing evidence); «поза розумним сумнівом» (beyond reasonable doubt) – розкрито юрисдикційну практику застосування. У справах господарської юрисдикції суд у зв'язку із внесенням змін до чинного законодавства останнім часом застосовує стандарт доказування – «імовірності доказів» замість існуючого до цього стандарту «достатності доказів». Стандарт доказування «імовірності доказів», на відміну від «достатності доказів», зумовлює необхідність здійснювати зіставлення доказів, які надає позивач та відповідач. Стандарт «баланс імовірностей» має застосовуватися під час вирішення цивільної справи, на що вказує також судова практика. Останньою зазначено, що суд повинен вирішити: чи являється ймовірність того, що на підставі наданих доказів, а також правдивості тверджень заявника вимога цього заявника заслугоує довіри. На безпідставність застосування стандарту доведеності «поза розумним сумнівом» під час вирішення цивільних справ вказує рішення Європейського суду з прав людини щодо доведеності «поза розумним сумнівом» (рішення від 18 січня 1978 року «Ірландія проти Сполученого Королівства»), оскільки стосується критеріїв доведення вини у кримінальному провадженні щодо злочинів проти життя і здоров'я особи. Зазначено, що Кодекс адміністративного судочинства України не встановлює стандартів доказування під час вирішення справи, але в судовій практиці прослідковується використання судовими інстанціями двох підходів під час вибору стандарту доведення в адміністративних справах: «поза розумним сумнівом» і «встановлення об'єктивної істини».

Ключові слова: стандарт доказування, баланс імовірностей, поза розумним сумнівом, встановлення об'єктивної істини, доказування.

The article is devoted to the disclosure of the features of application of the "standard of proof" category in jurisdictional processes in various branches of law. It was tracked the reflection of the requirements of the international jurisdictional bodies in the legal system and judicial practice of Ukraine, particularly, the European Court of Human Rights and the European Convention on Human Rights, of the practice of proving by using the category of "standard of proof".

Based on the analysis of jurisprudence and the points of view of scientists, it is indicated that the standard of proof is the degree of reliability of the evidence submitted by the party, in which the court sets the level of probability of proving the facts in a case. Based on the list of basic standards of evidence specified by the Supreme Court – "balance of probabilities" or "preponderance of the evidence" "Clear and convincing evidence" "Beyond reasonable doubt" (beyond reasonable doubt) – the jurisdictional practice of application is disclosed. In cases of economic jurisdiction, the court to face the amendments of the name to the current legislation, has recently been applying the standard of proof – "reliability of evidence" instead of the existing "sufficiency of evidence". The standard of proof of "reliability of evidence", in contrast to "sufficiency of evidence", requires comparing of evidence provided by the plaintiff and the defendant. The "balance of probabilities" standard should be applied in solving a civil case, which is also indicated by judicial practice. The latter indicates that the court must decide: is the probability that on the basis of the evidence, as well as the veracity of the applicant's allegations, the applicant's requirement is credible. The decision of the European Court of Human Rights regarding proof of "beyond reasonable doubt" (judgment of 18 January 1978 "Case of Ireland against The United Kingdom") indicates on the baseless of the application of the standard of proof "beyond reasonable doubt" in the decision of civil cases. This is because it concerns the criteria of proof of guilt in criminal proceedings in relation to crimes against human life and health. It has been pointed out that the Code of Administrative Procedure of Ukraine does not establish any standards of proof when deciding a case, but in judicial practice, there are two approaches used by courts when choosing a standard of proof in administrative cases: "beyond reasonable doubt" and "establishing of objective truth".

Key words: standard of proof, balance of probabilities, beyond reasonable doubt, establishment of objective truth, proof.

Конституція проголошує Україну правовою державою, в якій права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини та громадянина захищаються судом [18]. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Цитоване конституційне положення є фундаментом для формування правозастосовних уявлень щодо таких основоположних у національному судочинстві понять, як звернення до суду з позивними вимогами відносно предмета спору та їх обґрунтування, перегляд судових рішень в адміністративних справах в апеляційному, касаційному порядку, надання інформації щодо предмету доказування під час вирішення справи.

Останнім часом особливий інтерес становлять стандарти доказування, які, попри свою значимість, залишаються малодослідженими в науці та невизначеними в законодавстві. Хоча останнім часом категорія «стандарт доказування» знайшла своє відображення в національній доктрині та судовій практиці.

Дослідження питання стандарту доказування та стандарту доказування «поза розумним сумнівом» здійснювали такі вітчизняні науковці, як: В. Баранкова, В. Бігун, Л. Білецька, В. Вапнярчук, Д. Гетманцев, І. Глобюк, Н. Глинська, В. Гмирко, О. Дроздов, В. Зеленецький, В. Іщенко, В. Комаров, С. Ковальчук, О. Литвин, Т. Морщакова, Л. Ніколенко, К. Пільков, П. Прилуцький, Б. Рагушна, А. Степаненко та ін. Зарубіжні вчені у своїх працях розкривали особливості питань стандартів доказування «поза розумним сумнівом» (О. Александров,

С. Будилін, Л. Зонґжі, К. Енгель, А. Кухта, І. Решетнікова, Д. Кей, Т. Сколнік, Е. Шервін тощо).

Мета статті – на основі аналізу судової практики різних юрисдикційних процесів з’ясувати правову природу категорії «стандарт доказування» у праві, виділити її особливості та можливі критерії застосування.

Перед тим, як розкрити поставлену нами мету, звернімося до семантики терміна «стандарт доказування». Як зазначає К. Пілков, термін «стандарт доказування» (*standard of proof*) використовується для позначення рівня ймовірності, до якого обставина повинна бути підтверджена доказами, щоби вважатись дійсною. Даний термін бере витоки з доктрини правових систем загального права, звідки він був запозичений у теорію та практику доказування в міжнародному комерційному арбітражі [19], інших міжнародних юрисдикційних органів, зокрема Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), звідки поступово впроваджується в країнах континентальної правової традиції, зокрема й в Україні [20].

Термін «поза розумним сумнівом» є складником поняття «стандарт доказування», який за смисловим наповненням є більш ширшим. На користь цієї думки виступає А. Степаненко, який зазначає, що даний феномен знайшов своє відображення у правових системах Англії, США, Канади, Японії та в діяльності ряду міжнародних судових установ, у тому числі й Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Європейський суд з прав людини та Європейська комісія з прав людини неодноразово однією з підстав відсутності порушень Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини (стаття 3) Україною зазначали відсутність достатніх доказів, які би «поза розумним сумнівом» підтверджували обставини, зазначені у скаргах заявників [25].

Із прикладу судової практики ЄСПЛ, своїм рішенням у праві Справа «Кобець проти України» (Заява № 16437/04) Суд зазначив, що відповідно до його прецедентної практики під час оцінки доказів керується критерієм доведення «поза розумним сумнівом» (рішення у справі «Авшар проти Туреччини»). Таке доведення має впливати із сукупності ознак чи неспростовних презумпцій, досить вагомих, чітких і узгоджених між собою [23, п. 43].

Своєю Постановою Верховний Суд [5] практично надав визначення поняттю «стандарт доказування», зазначивши, що саме це виступає важливим елементом змагальності процесу. Відповідно, Судом зазначено, що стандарт доказування – спеціальні правила, якими суд має керуватися під час вирішення справи. Ці правила дозволяють оцінити, наскільки вдало сторони виконали вимоги щодо тягара доказування і наскільки вони змогли переконати суд у своїй позиції, що робить оцінку доказів більш алгоритмізованою та обґрунтованою [5].

Також Верховним Судом вказано, що нині у праві існують такі основні стандарти доказування: «баланс ймовірностей» (*balance of probabilities*) або «перевага доказів» (*preponderance of the evidence*); «наявність чітких та переконливих доказів» (*clear and convincing evidence*); «поза розумним сумнівом» (*beyond reasonable doubt*) [5].

Якщо звернемося до судової практики, то Верховний Суд у справах господарської юрисдикції останнім часом звертається до стандарту доказування. Суд у своїх постановках зазначає, що під час оцінки достатності доказів діють спеціальні правила – стандарти доказування, якими має керуватися суд під час вирішення справи. Суд наголошував, що стандарти доказування є важливим елементом змагальності процесу. Якщо сторона не подала достатньо доказів для підтвердження певної обставини, то суд робить висновок про її недоведеність. Обов’язок (тягар) доказування обставин покладається на особу, яка посилався на ці обставини (справа № 922/1163/18 [8], справа № 909/105/15 [6], справа № 910/16092/18 [7] тощо).

Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду, розглянувши касаційну скаргу Приватного підприємства на постанову Львівського апеляційного господарського суду від 10.09.2018 р. (справа № 914/2505/17), у своїй постанові зазначив, що суд вважає оцінку судами такого доказу, як «експрес-накладна № 100...» з висновком про його неналежність на підтвердження фактичної доставки вантажу відповідачу, здійсненою з порушенням правил оцінки доказів відповідно до статті 86 ГПК України та порушенням принципу оцінки доказів «поза розумним сумнівом», про що зазначалося в Рішенні ЄСПЛ у справі *Avsar vs. Turkey*, суть якого полягає в тому, що розумним є сумнів, який ґрунтується на певних обставинах та здоровому глузді, випливає зі справедливого та зваженого розгляду всіх належних та допустимих відомостей, визнаних доказами, або з відсутності таких відомостей, і є таким, який змусив би особу втриматися від прийняття рішення в питаннях, що мають для неї найбільш важливе значення [4].

В іншому рішенні Київський апеляційний господарський суд у справі № 911/3289/14 зазначив, що позовні вимоги повинні бути доведені «поза розумним сумнівом» [3]. У рішенні Суд вказав, що розумний сумнів не є сумнівом, що базується на чисто теоретичній можливості чи викликаний для уникнення негативних висновків. Суд повинен спиратися на всі елементи наданих йому доказів чи, в разі потреби, на ті, які він зможе офіційно отримати.

Із набуттям чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні» від 20.09.2019 р. [22] до чинного Господарського процесуального кодексу України [1] внесені зміни, а саме: змінено назву ст. 79 ГПК з «Достатність доказів» на нову – «Ймовірність доказів» та викладено в новій редакції, якою впроваджено в господарський процес такий стандарт доказування, як «ймовірність доказів». На це вказує Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду (справа № 924/233/18) [5]. Суд зазначив, що з введенням в дію нового стандарту доказування – «ймовірності доказів» необхідним є не надати достатньо доказів для підтвердження певної обставини, а надати їх саме ту кількість, яка зможе переважити доводи протилежної сторони судового процесу [5]. Тобто стандарт доказування «ймовірності доказів», на відміну від «достатності доказів», зумовлює необхідність здійснювати зіставлення доказів, які надає позивач та відповідач. Також у Постанові Верховного суду вказано, що питання про ймовірність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання [5].

Стандарт «баланс ймовірностей» має застосовуватися під час вирішення цивільної справи. На це вказує Постанова Верховного суду (справа № 924/233/18), якою також зазначено, що суд повинен вирішити, чи являється ймовірність того, що на підставі наданих доказів, а також правдивості тверджень заявника вимога цього заявника заслуговує довіри [5].

Схожий стандарт під час оцінки доказів застосовано в рішенні ЄСПЛ від 15.11.2007 р. у справі «Бендерський проти України» (заява № 22750/02) [24], в якому суд, оцінюючи фактичні обставини справи, звертаючись до балансу ймовірностей і вирішуючи спір, виходив з того, що факти, встановлені в експертному висновку, є більш ймовірними за інші докази.

На безпідставність застосування стандарту доведеності «поза розумним сумнівом» під час вирішення цивільних справ вказує Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду (справа № 668/9918/13-ц) [2]. Суд вказав, що посилання на рішення Європейського суду з прав людини щодо доведеності «поза розумним сумнівом»

(рішення від 18 січня 1978 року «Ірландія проти Сполученого Королівства») безпідставні, оскільки стосується критеріїв доведення вини у кримінальному провадженні щодо злочинів проти життя і здоров'я особи.

Судова практика Європейського суду з прав людини, рішення якого є обов'язковими для виконання Україною в межах Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року [21], свідчить, що у кримінальних справах має застосовуватися стандарт доказування «поза розумним сумнівом». Так, зокрема, в рішенні від 23.08.2016 р. (заява № 59166/12) у справі «Дж. К. та Інші проти Швеції» (J.K. AND OTHERS v. SWEDEN) ЄСПЛ наголошується, що у країнах загального права в кримінальних справах діє стандарт доказування «поза розумним сумнівом» («beyond reasonable doubt») [5].

У Постанові від 21 лютого 2018 року (справа № 701/613/16-к) Верховний Суд наводить класичне визначення стандарту «поза розумним сумнівом»: «Обвинувальний вирок може бути постановлений судом лише в тому випадку, коли вина обвинуваченої особи доведена поза розумним сумнівом. Тобто, дотримуючись засади змагальності та виконуючи свій професійний обов'язок, передбачений ст. 92 КПК України, обвинувачення має довести перед судом за допомогою належних, допустимих та достовірних доказів, що існує єдина версія, якою розумна і безстороння людина може пояснити факти, встановлені в суді, а саме винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, щодо якого їй пред'явлено обвинувачення. Стандарт доведення «поза розумним сумнівом» означає, що сукупність обставин справи, встановлена під час судового розгляду, виключає будь-яке інше розуміння пояснення події, яка є предметом судового розгляду, крім того, що інкримінований злочин був учинений, і обвинувачений є винним у вчиненні цього злочину» [9].

Кодекс адміністративного судочинства України не встановлює стандартів доказування під час вирішення справи. Лише ч. 1 ст. 78 КАС України вказує на існування такої процесуальної категорії, як «обґрунтовані сумніви», сутність якої полягає в тому, що обставини, які визнаються учасниками справи, не підлягають доказуванню, якщо суд не має обґрунтованого сумніву щодо достовірності цих обставин або добровільності їх визнання [17].

Слід зазначити, що в судовій практиці прослідковується використання судовими інстанціями двох підходів у виборі стандарту доведення в адміністративних справах:

«поза розумним сумнівом» і «встановлення об'єктивної істини». На користь вибору підходу під час вибору стандарту доведення «поза розумним сумнівом» свідчать ухвали від 03 червня 2019 р. (справа № 480/1920/19) [11], від 24 квітня 2020 р. (справа № 480/2506/20) [12], від 15 червня 2020 р. (справа № 818/2712/15) [16] тощо. Суд в ухвалі посилався на Рішення Європейського суду з прав людини від 08.04.2010 р. у справі «Фельдман проти України», відповідно до чого суд, оцінюючи докази, брав до уваги стандарт «поза розумного сумніву».

Щодо використання стандарту під час розгляду адміністративних спорів «встановлення об'єктивної істини», то даним критерієм керувався суд під час прийняття ухвали від 14 травня 2019 р. (справа № 200/2838/19-а) [10], від 19 лютого 2019 р. (справа № 813/3327/18) [14], від 12.03.2019 р. (справа № 520/115/19) [13], від 13 березня 2019 р. (справа № 817/1343/17) [15] тощо. У своїх ухвалях судові інстанції зазначали, що забезпечення доказів в адміністративному процесі є своєрідним інститутом, який створений для запобігання втрати чи пошкодження фактичних даних, що відіграють важливу роль для встановлення об'єктивної істини в адміністративній справі.

Як бачимо, сьогодні постає необхідність закріплення стандартів доказування в Кодексі адміністративного судочинства України, оскільки це дасть змогу на законодавчому рівні закріпити дану категорію в адміністративному процесі.

Входячи з аналізу стандарту доказування, що використовується у праві, під ним слід розуміти ступінь достовірності наданих стороною доказів, за допомогою яких судом встановлюється рівень імовірності доведення фактів по справі.

Підсумовуючи результати дослідження, слід зазначити, що судова практика закріпила у практиці застосування стандарту доказування як важливий елемент змагальності процесу. Впровадження стандарту доказування в сучасному процесуальному процесі відповідає європейському рівню судової практики, зокрема Європейського суду з прав людини.

Впровадження категорії стандарту доказування в юрисдикційні процеси права повинні включати правила, якими суд має керуватися під час вирішення справи, що дозволить оцінити, наскільки вдало сторони виконали вимоги щодо тягаря доказування, й наскільки вони змогли переконати суд у своїй позиції. Наслідком цієї вимоги може бути впровадження різних стандартів доказування у відповідних юрисдикційних процесах галузей права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. Дата оновлення 23.05.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 15.07.2020).
2. Категорія справи № 668/9918/13-ц від 11 липня 2018 року. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75690189> (дата звернення: 15.07.2020).
3. Категорія справи № 911/3289/14 від 31 жовтня 2017 року. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70025197> (дата звернення: 15.07.2020).
4. Категорія справи № 914/2505/17 від 27 листопада 2018 року. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78450568> (дата звернення: 15.07.2020).
5. Категорія справи № 924/233/18 від 25 червня 2020 року. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90205664>. (дата звернення: 15.07.2020).
6. Категорія справи № 909/105/15 від 29 серпня 2018 року. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76237002> (дата звернення: 15.07.2020).
7. Категорія справи № 910/16092/18 від 21 серпня 2019 року. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83871339> (дата звернення: 15.07.2020).
8. Категорія справи № 922/1163/18 від 27 лютого 2019 року. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80181097> (дата звернення: 15.07.2020).
9. Категорія справи № 701/613/16-к від 21 лютого 2018 року. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/80147749?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_campaign=Verdictum_text&utm_content=jl01 (дата звернення: 15.07.2020).
10. Категорія справи № 200/2838/19-а від 14 травня 2019 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81725676> (дата звернення: 25.07.2020).
11. Категорія справи № 480/1920/19 від 03 червня 2019 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82138511> (дата звернення: 25.07.2020).
12. Категорія справи № 480/2506/20 від 24 квітня 2020 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88907952> (дата звернення: 25.07.2020).
13. Категорія справи № 520/115/19 від 12.03.2019 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82138511> (дата звернення: 25.07.2020).

14. Категорія справи № 813/3327/18 від 19 лютого 2019 року URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79964683> (дата звернення: 25.07.2020).
15. Категорія справи № 817/1343/17 від 13 березня 2019 року. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80407276> (дата звернення: 25.07.2020).
16. Категорія справи № 818/2712/15 від 15 червня 2020 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82138511> (дата звернення: 25.07.2020).
17. Кодекс адміністративного судочинства України 06.07.2005 р. № 2747-IV. Дата оновлення 02.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 25.07.2020).
18. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.07.2020).
19. Пільков К.М. Теорія і практика доказування у міжнародному комерційному арбітражі : монографія. Київ : Освіта України, 2016.
20. Пільков К. Стандарт доказування як складова забезпечення права на справедливий суд. *Юрліга*. 2019. 4 листопада. URL: bit.ly/2Nfsl5b (дата звернення: 12.07.2020).
21. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. Дата оновлення 02.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 17.07.2020).
22. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні : Закон України від 20.09.2019 р. № 132-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-20#Text> (дата звернення: 15.07.2020).
23. Справа «Кобець проти України» (Заява № 16437/04) : Рішення Європейського суду з прав людини від 14.02.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_320#Text (дата звернення: 15.07.2020).
24. Справа «Бендерський проти України» (заява 22750/02). Страсбург, 15 листопада 2007 року : Європейський суд з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_313#Text (дата звернення: 15.07.2020).
25. Степаненко А. Теорія та практика застосування стандарту доказування «поза розумним сумнівом» Європейським судом з прав людини. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 184–191.